

✉ Jerzy Brusilo

 <https://orcid.org/0000-0002-3962-1950>

UNIwersytet Papiesski Jana Pawła II w Krakowie

Wprowadzenie: „Europa w kryzysie: pandemia, klimat i ekologia miasta”

 <https://doi.org/10.15633/9788383701059.00>

Europa w kryzysie: pandemia, klimat i ekologia miasta – to tematy trzeciej publikacji z serii zawierającej wybór artykułów o szeroko rozumianej ekologii integralnej, którą wyrażono teologicznym terminem *creatio continua*¹. To platforma międzynarodowych, pluralistycznych i ekumenicznych spotkań, dyskusji i wymiany poglądów organizowanych we współpracy Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie i Światowego Ruchu Katolików na Rzecz Środowiska z Warszawy w formie konferencji-seminarium, ostatnio – z powodu ograniczeń pandemii – prowadzonych w trybie on-line.

Sytuacja światowa określiła obszar tematyczny konferencji i podyktowała problemy zapisane w kilku rozdziałach tego tomu, który powstał w odpowiedzi na kryzys ekologiczny i powiązany z nim kryzys epidemiczny spowodowany w latach 2020–2022 pandemią COVID-19. Żyjemy pod presją wielu różnych kryzysów: politycznych, ekonomicznych, społecznych czy religijnych,

1 „Po stworzeniu Bóg nie pozostawia stworzenia samemu sobie. Nie tylko daje mu byt i istnienie, ale w każdej chwili podtrzymuje je w istnieniu, pozwala mu działać i prowadzi je do jego celu.” (Katechizm Kościoła Katolickiego, 1992, 301).

ale dotyczą nas skutki przede wszystkim kryzysu ekologicznego, ponieważ pandemia, podobnie jak zmiany klimatyczne i zagrożenia w środowisku naturalnym, mają dla człowieka znaczenie ekologiczne, wpływające na jego życie i relacje z otaczającym światem ożywionym i nieożywionym. To jest problem ekologiczny², we właściwym znaczeniu, jak i ekologiczny (lub lepiej: sozologiczny) w znaczeniu ochrony przyrody, zapobiegania zaburzeniom środowiska naturalnego spowodowanego wpływem człowieka (gł. przemysłu) na środowisko fizyczne (powietrze, gleba, woda) i przyrodę ożywioną³. W tych kryzysach uwaga jest zwrócona przede wszystkim na Europę, kolebkę naszej cywilizacji, bo tu skupiają się, jak w soczewce, źródła globalnych zniszczeń i zagrożeń trapiących ludzkość, z których największe to rabunkowa, nie zrównoważona gospodarka i konsumpcyjny, hedonistyczny sposób życia codziennego. „Ludzkość wezwana jest do uświadomienia sobie konieczności zmiany stylu życia, produkcji i konsumpcji, by powstrzymać globalne ocieplenie albo przynajmniej wyeliminować przyczyny wynikające z działalności człowieka”⁴.

Globalne ocieplenie i zmiany klimatu, skażenie wody, powietrza i ziemi czy zubożenie bioróżnorodności, to już dziś oczywiste przejawy kryzysu ekologicznego, podobnie jak o wiele rozleglejszy kryzys moralny i społeczny, niesprawiedliwość i ubóstwo milionów ludzi na całym świecie⁵. Ale nowym, przynajmniej jeśli chodzi o zasięg i skutki, jest kryzys wywołany pandemią koronawirusa SARS-CoV-2 i ma ona – podobnie jak każda epidemia – charakter ekologiczny. W epidemii, w której dochodzi do nadmiernego wzrostu liczby drobnoustrojów chorobotwórczych, w której ginie wiele istot żywych, ludzi i ssaków, mamy do czynienia z ewidentnym zaburzeniem relacji środowiskowych między poszczególnymi gatunkami czy grupami gatunków zwierząt (przy epidemiach dotyczących zwierzęta) i między określonym gatunkiem (lub gatunkami) zwierząt a człowiekiem (przy epidemiach zabójczych dla ludzi).

2 Ekologia to nauka „badająca przejawy życia na poziomie organizacji wyższym niż pojedynczy organizm” i „zajmująca się oddziaływaniem pomiędzy osobnikami jednego lub różnych gatunków, pomiędzy organizmami a środowiskiem, a także zjawiskami zachodzącymi w całej biosferze i jej fragmentami (ekosystemach, biocenozach)”. J. Weiner, *Ekologia*, [w:] *Encyklopedia biologiczna. Wszystkie dziedziny nauk przyrodniczych*, t. 3, red. Zdzisława Otałęga [i in.], OPRES, Kraków 1998, s. 127.

3 Por. Z. Głowaciński, *Sozologia*, [w:] *Encyklopedia biologiczna. Wszystkie dziedziny nauk przyrodniczych*, t. 10, red. Zdzisława Otałęga [i in.], OPRES, Kraków 2000, s. 86.

4 Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 2015, 23.

5 Por. tamże, 17–52.

Epidemie czy pandemie (epidemia o charakterze ogólnoświatowym) były obecne wśród ludzi od czasów starożytnych a ostatnia pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 we wcześniejszej wersji pojawiała się w pierwszych latach XXI wieku⁶. Dopiero ten ostatni koronawirus wywołując chorobę COVID-19 pokazał, jak mocno epidemia łączy się z kryzysem politycznym, ekonomicznym, społecznym i religijnym i jak bardzo epidemia jest ekologiczna, związana ze środowiskiem przyrodniczym, z wpływem bakterii czy wirusów z jednego organizmu żywego (najczęściej ssaka) na drugi organizm żywy, którym często jest człowiek. To są śmiertelne relacje. Od czasów epidemii grypy tzw. „hiszpanki” z początku XX wieku, to chyba najbardziej spektakularny przykład zaburzenia harmonijnych, symbiotycznych odniesień między różnymi gatunkami roślin (też ulegającym różnym zakażeniom) i zwierząt a człowiekiem. To oczywiste, że w epidemii mamy do czynienia z ekologią, a właściwie z kryzysem ekologicznym i można przewidywać, że w kolejnych pandemiach także wystąpi na skalę globalną wzrost zachorowań na choroby zakaźne i że pojawią się u ludzi nowe choroby odzwierzęce (większość wszystkich chorób zakaźnych u człowieka pochodzi od zwierząt).

Rozwój cywilizacji, rozrost miast, nowe szlaki komunikacyjne, ekspansja ludzkości na ekosystemy od dawna zasiedlone przez zwierzęta z jednej strony powodują ich eksterminację, a z drugiej sprawiają, że ludzie i zwierzęta muszą żyć blisko siebie, za blisko siebie... Zmniejszenie naturalnych obszarów, gdzie dotąd w izolacji żyły liczne gatunki zwierząt, dzikich nosicieli drobnoustrojów chorobotwórczych, obojętnych dla zwierząt, szkodliwych dla ludzi, wywołuje wzrost chorób zakaźnych. Podobnie bliższy kontakt ze zwierzętami udomowionymi, nawet zażyłe relacje z tymi zwierzętami, coraz większe, przemysłowe hodowle zwierząt przeznaczonych do spożycia przez ludzi również powoduje większe możliwości wpływu bakterii i wirusów chorobotwórczych na człowieka. Coraz większe potrzeby konsumpcyjne i odejście od zasad religijnych zakazujących spożywania gatunków zwierząt uznawanych dawniej

6 Początek pandemii obecnego koronawirusa SARS-CoV-2 – w ograniczonym zasięgu – pojawił się już w latach 2002-2003 w Chinach jako koronawirus SARS-CoV-1, a w 2012 zidentyfikowano na Bliskim Wschodzie podobnego koronawirusa MERS-CoV. Szybko się przenosił i powodował wysoką śmiertelność. Był podobnie zjadliwy jak wirus grypy, ale miał inną budowę i sposób zarażania. Cechą charakterystyczną była białkowa obwódka w kształcie korony. Wirus nazwano SARS od skrótu choroby jaką wywoływał (ciężki ostry zespół niewydolności oddechowej, ang. *severe acute respiratory syndrome*). To te drobnoustroje, mutując, wywołały pandemię SARS-CoV-2.

za „nieczyste”, także przyczynia się do powstawania epidemii (głównie z Azji, gdzie znajdują się największe populacje ludzkie i skąd pochodzi ostatnia pandemia koronawirusa). Rozwój turystyki i moda na posiadanie zwierząt egzotycznych, drapieżnych o nieznanym wpływie na zdrowie człowieka – to gotowy przepis na częstsze występowanie chorób odzwierzęcych u ludzi.

Rozwój epidemii we wcześniejszych epokach historycznych i w naszych czasach jest jeszcze spowodowany niedożywieniem, brakiem wody i niskim poziomem higieny (nie tylko w krajach ubogich) oraz brakiem dostępu do leków i technologii medycznych przeciwdziałających i zapobiegających chorobom zakaźnym. Nawet tam, gdzie poziom medycyny jest wyższy, paradoksalnie rozpowszechnienie antybiotyków i leków przeciw chorobom zakaźnym powoduje uodpornienie się drobnoustrojów na leczenie i powstawanie nowych mutacji chorobotwórczych.

Na forum *Creatio continua* pytamy i szukamy odpowiedzi na wielorakie wyzwania świata i człowieka. Jak nasze systemy polityczne i społeczne są odporne na problemy kryzysu pandemicznego i klimatycznego? Jakie znaczenie mają w tym wiodące modele ekonomiczne? Jakie są alternatywy?

Papież Franciszek w jednym z przemówień powiedział:

„Ekologia integralna sugeruje nową koncepcję relacji między nami a naturą. Prowadzi to do nowej ekonomii, w której produkcja bogactw ukierunkowana jest na integralny dobrobyt człowieka i na poprawę – a nie na zniszczenie – naszego wspólnego domu. Oznacza to również odnowioną politykę, rozumianą jako jedną z najwyższych form miłości. Tak, miłość jest międzyosobowa, ale miłość jest również polityczna. Obejmuje wszystkich ludzi i dotyczy przyrody. Dlatego zapraszam wszystkich do wzięcia udziału w tej podróży. To właśnie zaproponowałem w «Laudato si'», a także w nowej encyklice, «Fratelli tutti». Jak sugeruje termin «Odliczanie», musimy pilnie działać. Każdy z nas może odegrać cenną rolę, jeśli wszyscy już dziś wyruszymy w drogę. Nie jutro, dzisiaj. Ponieważ przyszłość buduje się dziś, i to nie samotnie, ale we wspólnocie i w zgodzie”⁷.

Obecny, trzeci tom wybranych, najważniejszych i reprezentatywnych głosów z III i IV konferencji *Creatio Continua*, które z powodu ograniczeń

7 Franciszek, *Papież o ekologii integralnej*, Watykan, 12 października 2020, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2020-10/franciszek-o-ekologii-integralnej-trzeba-dzialac-juz-dzis.html> (18.07.2021).

pandemicznych odbyły się on-line w grudniu 2020 i 2021 roku, to trzy eseje w języku angielskim (przetłumaczone także na język polski) i trzy teksty w języku polskim autorstwa profesorów i wykładowców współorganizatorów *Creatio Continua* – Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Pierwszy, podstawowy tekst tomu to rozdział Johna Milbanka „Pomiędzy katastrofami: Bóg, natura i ludzkość”, w którym Autor analizuje tytułową „katastrofę” – pandemię COVID-19 w kontekście politycznym, filozoficznym i religijnym. Profesor Milbank oczywiście podaje wiele innych kontekstów pandemicznej katastrofy i mimo niektórych pesymistycznych wniosków, propozycja życia po doświadczeniu pandemii jest pełna nadziei pokładanej w duchowości: „Z całą pewnością wymaga to wyłonienia się globalnej kultury metafizycznej – poczucia wspólnego globalnego *sacrum*, które jako jedyne może zapewnić miejsce dla ducha, a tym samym godność ludzkiej pracy i wszystkich innych naturalnych podmiotów”.

W podobnym tonie, w refleksji „Między cywilizacją chrześcijańską a neopogaństwem” francuska filozof Chantal Delsol opisuje niektóre przejawy upadku cywilizacji chrześcijańskiej (nie: chrześcijaństwa!) ulegającej nihilizmowi, permissywiizmowi moralnemu i – ogólnie nazywając – neopogaństwu. Problem nie jest nierozwiązalny i w poszukiwaniu wyjścia z kryzysowej sytuacji społecznej chrześcijaństwa Autorka proponuje nawrócenie serca każdego wierzącego.

Do problemu pandemii wraca trzeci angielskojęzyczny tekst (przetłumaczony również na j. polski) kolejnego znakomitego gościa *Creatio continua* – profesora Rocco Buttiglione, w przemyśleniach: „Europa: odbudowa czy odnowa?”. Nie ma za wiele odpowiedzi na tytułowe pytanie o nasz świat po koronawirusie SARS-Cov-2, ale mamy wskazówkę, że potrzebujemy wspólnoty, że ten i inne kryzysy możemy przezwyciężyć tylko razem, „kryzys środowiskowy, bardziej niż cokolwiek innego, uświadomił nam, że wszyscy żyjemy w tym samym świecie i że to, co robi jeden z nas, ma wpływ na wszystkich innych mieszkańców tej planety”.

Dokładną analizę przedmiotową pandemii, analizę jej przyczyn i skutków przedstawia rozdział biblistki i ekolog doktor Anny Wajdy: „Pandemie jako szansa na refleksję, samoopamiętanie i poskromienie globalnego konsumpcjonizmu”. To nie tylko przedstawienie problemu, ale i próba wyciągnięcia konstruktywnych wniosków z przeżycia stanu epidemicznego. W sumie jednak pytania: „czy jesteśmy w stanie wysnuć wnioski z tego doświadczenia i czy coś zmienimy w swoim działaniu?” nadal pozostają do odpowiedzi.

Wypowiedź ks. prof. Macieja Ostrowskiego (także z powodu pandemii wygłoszona on-line), który najdłużej zajmuje się ekologią (jeszcze na Papieskiej Akademii Teologicznej a później na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II) – „Ekologia miasta. Refleksje na kanwie encykliki *Laudato si'*” – dotyka problemu ochrony egzystencji człowieka żyjącego w mieście, często w warunkach różnorodnych kryzysów. Komentując encyklikę *Laudato si'*, rozdział omawia wybrane elementy ludzkiego środowiska, które mają wpływ na jakość życia człowieka: czyste powietrze, światło, żywa przyroda, otwarta i szeroka przestrzeń, sfera prywatności, otoczenie społeczne i religijne oraz na tym tle eksplikuje niektóre współczesne zagrożenia ekologiczne, zwłaszcza w miastach: skażenie powietrza, chaos wizualny, brzydota, nadmierne zagęszczenie i ciasnota osiedli, brak dostępu do żywej przyrody, złe warunki utrudniające wychowanie młodego pokolenia, niewłaściwe międzyludzkie relacje przyczyniające się do zmęczenia społecznego. We wnioskach Autor postuluje, aby twórcy ludzkich osiedli i osoby kształtujące politykę społeczną bardziej zwracały uwagę na dobro każdego człowieka, mieszkańca miast.

Ostatnim tekstem trzeciego tomu *Creatio continua* zatytułowanym „Destrukcyjność środowiska naturalnego a destrukcyjność psychiczna. Eutyfroniczno-pastoralna refleksja na kanwie *Laudato si'*” ks. dr. hab. Jana Klimka, to w pierwszej części obszerna analiza sytuacji kryzysu kultury odrzucenia (wykluczenia) opisanego na początku rozdziału pierwszego encykliki Franciszka *Laudato si'*. Druga część rozdziału to próba odpowiedzi na pytania: „czy współcześnie można już mówić o destrukcji środowiska psychicznego człowieka, a jeśli tak, to na czym ona polega? Skoro mówimy dziś już bardzo wyraźnie o katastrofie ekologicznej, do której doprowadziła techniczna rewolucja człowieka, to czy należy mówić równie mocno o katastrofie psychicznej współczesnego, zindustrializowanego człowieka?” Odpowiedzi Autor szuka u papieża Franciszka, za którym postuluje: „Uzdrowia nas bliskość drugiego człowieka, sieć autentycznych i realnych relacji społecznych oraz doświadczenie konkretnej wspólnoty. To poprzez nie rodzi się uzdrawiające doświadczenie miłości Boga i bliźniego”.

To co mógłby powiedzieć papież Franciszek na temat „Europa w kryzysie: pandemia, klimat i ekologia miasta”, mogłoby być streszczeniem całego *Creatio Continua* III: Nie wychodzimy z kryzysu sami, lecz przez czynną miłość. Tylko wychodząc ku innym, ostatecznie odnajdujemy siebie.

